

Tilburg University

Geroepen tot verantwoordelijkheid

Jacobs, J.Y.H.A.

Published in:
In beziel'd verband

Publication date:
2005

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Jacobs, J. Y. H. A. (2005). Geroepen tot verantwoordelijkheid: Verslag van een gesprek met Wim van de Donk en met de aanwezigen in de zaal. In W. B. H. J. van de Donk, J. J. E. Hoefnagel, & J. Y. H. A. Jacobs (Eds.), *In beziel'd verband* (pp. 41-49). Adelbert-Vereniging.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

JAN JACOBS⁷

Geroepen tot verantwoordelijkheid

Verslag van een gesprek met
Wim van de Donk
en met de aanwezigen in de zaal

JJ: Het betoog van prof. Van de Donk bevat een groot aantal aspecten. Die aspecten kunnen globaal in drie onderdelen uiteengelegd worden:

a) Een historische reconstructie waarin een beeld geschetst wordt van de wederwaardigheden van de Nederlandse katholieken in de periode tussen 1795 en 1960. Hierin staat de schoolstrijd centraal. De afloop ervan in 1917 wordt onderstreept via de titel van het befaamde boek van Rogier en De Rooy: *In vrijheid herboren* dat in 1953 verscheen en wel bij gelegenheid van de viering van de honderdste verjaardag van de herinvoering van een bisschoppelijke hiërarchie in ons land. Landeigen bisschoppen namen vanaf 1853 het voortouw in een proces van katholieke herleving dat rond 1960 als afgesloten kon worden beschouwd. Roomse geslotenheid maakte toen definitief plaats voor katholieke openheid.

b) Een meer analyserende en ook kritische terugblik op de periode vanaf 1960 die uitloopt op een situatieschets van de huidige stand van zaken in ons land en de plaats van de katholieken daarin. In dit onderdeel wordt met name aandacht geschonken aan een aantal effecten van de verzorgingsstaat zoals die sedert omstreeks 1960 in Nederland functioneerde. Die effecten worden vooral betrokken op het maatschappelijk middenveld ('de derde sector'). Ook dit onderdeel kan met een boektitel verbonden worden, namelijk *Tot vrijheid geroepen* van Goddijn, Jacobs en Van Tillo. In dit boek wordt gepoogd een - historische - verklaring te geven van de situatie waarin de Nederlandse katholieken zich op de overgang van de twintigste naar de eenentwintigste eeuw bevinden. Die situatie wordt

7. Prof. dr. Jan Y.H.A. Jacobs is hoogleraar voor Geschiedenis van kerk en theologie aan de Theologische Faculteit van de Universiteit van Tilburg.

gekenmerkt door secularisatie en individualisering, door differentiatie en een nog steeds afnemende kerkbetrokkenheid. Deze laatste werd mede veroorzaakt door de polariserende sfeer in het katholiek-kerkelijk leven na medio jaren zestig.

c) Een schets van een hoopvol, maar ook kritisch perspectief op de toekomst waarin de secularisering en individualisering wellicht overstegen kunnen worden. Ook voor dit onderdeel laat Van de Donk zich inspireren door een boektitel, te weten *Geroepen en Verantwoordelijk* van de Rotterdamse bisschop Ad van Luyn. 'Geroepen tot verantwoordelijkheid' kan beschouwd worden als het motto waarmee de Nederlandse katholieken vanuit de opeenvolgende situaties van 'In vrijheid herboren' en 'Tot vrijheid geroepen' zelfbewust de eenentwintigste eeuw kunnen binnengaan.

Ik wil bij elk van die drie onderdelen kort blijven stilstaan als opstap tot dit gesprek.

Allereerst dus die historische reconstructie. Collega Van de Donk heeft in 2001 zijn inaugurale rede gehouden aan wat toen nog de Katholieke Universiteit Brabant (KUB) heette. In die rede, getiteld *De gedragen gemeenschap. Over katholiek maatschappelijk organiseren de ontzuiling voorbij* betoogde hij onder meer dat de ontzuilde Nederlandse samenleving een ontzielde samenleving was geworden. Dat geluid kwam vanmiddag ook weer terug. Je zou naar aanleiding daarvan de vraag kunnen stellen: "Is die ontzieling een gevolg geweest van de ontzuiling?" Of anders geformuleerd: Als de ontzuiling tot ontzieling geleid heeft, was de verzuiling, de katholieke zuilstructuur zoals die tot omstreeks 1960 bestond dan een bezield fenomeen?"

WvdD: De situatie ligt, denk ik, inderdaad iets genuanceerder. Natuurlijk kun je niet zeggen dat die grote verzuilde katholieke organisatiestructuur zoals die tussen 1920 en 1960 bestond altijd bezield was in de zin waarin ik over bezieling heb gesproken. Bezieling is verbonden met concrete mensen: op de werkvloer, in een schoolklas, op een ziekenzaal. Bezieling inspireert mensen bij hun dagelijkse werkzaamheden en in hun onderlinge verhoudingen ten opzichte van elkaar. Daar was in de tijd van de verzuiling niet zo veel mis mee. Van bezieling is bijna altijd sprake als mensen elkaar aankijken en samen een bepaalde taak aanvatten, ook in een organisatorisch verband. De organisaties uit het tijdvak van de katholieke zuil waren in die zin wel bezield. Aan de oprichting van veel van die

organisaties lag een overtuiging, een inspiratie ten grondslag, die vervolgens wel steeds opnieuw in praktijk gebracht moest worden. En dat gebeurde ook. Tegelijkertijd moet geconstateerd worden dat bij veel van die organisaties (vakbonden, ziekenhuizen, scholen) na verloop van tijd gebeurde wat bij veel andere grootschalige organisaties ook plaatsvond. En dat was een onontkoombaar proces van ontzieling. Daarmee werden niet alleen levensbeschouwelijke organisaties geconfronteerd, maar ook organisaties in de markt. Zoals de verzuiling niet zonder meer verbonden was met bezieling, zo was de ontzuiling niet zonder meer verbonden met ontzieling. Maar per saldo heeft de verstatelijking en de daarmee verbonden schaalvergroting wel geleid tot een situatie waarin de bezielde werkvloer steeds meer werd gedomineerd door de logica van het management. Bezieling moet steeds opnieuw nagestreefd worden en wordt ook steeds opnieuw nagestreefd. Er is met andere woorden anno 2005 niet zonder meer sprake van een ontzielde samenleving. Allerlei organisaties hebben anno 2005 nog wel degelijk een bezielde karakter. De mens in die organisaties blijft mens en dus ook bezielde. Het gaat erom of hij/zij die bezieling kan uitdragen in de organisatie. Die bezieling is niet altijd waar te nemen zoals wij doorgaans religieuze bezieling waarnemen. Organisatielogica en bezieling zijn twee verschillende zaken die op uiteenlopende wijzen met elkaar verbonden kunnen worden. Dat gebeurde tijdens de verzuiling anders dan in de periode van de ontzuiling. Maar er is wel wat aan de hand en er is ook reden tot zorg. Ik heb daarom gearzeld of ik niet moest spreken van een plicht tot verantwoordelijkheid. Maar uiteindelijk vond ik 'geroepen tot verantwoordelijkheid' toch beter. Dat geroepen zijn - een woord uit de katholieke traditie - zegt ook iets over bezieling.

JJ: Ik wil nu overstappen naar Uw analyse van de actuele situatie. U heeft in dat verband het woord 'secularisering' gebruikt. U zou ook het woord 'individualisering' kunnen gebruiken. Is met het proces, aangeduid met dat woord 'individualisering' dat ook het karakter is gaan bepalen van de waarde die in het begrip 'vrijheid' ligt besloten, het zorgzame vermogen van de samenleving niet uitgehold en is daarmee ook niet de sociale cohesie die vroeger binnen de katholieke zuilstructuur zo gekoesterd werd, op de tocht komen te staan? Of anders geformuleerd: Als individualisering zo'n krachtig stempel drukt op de huidige Nederlandse samenleving, is het dan nog wel

realistisch een pleidooi te houden voor zorgzaamheid, een zorgzame samenleving?

WvdD: In feite gaat het om de relatie tussen vrijheid en individualisering. Vrijheid moge tijdens de Franse Revolutie - samen met gelijkheid en broederschap - dan wel ingezet zijn tegen de katholieke kerk, ook de katholieke kerk heeft iets met vrijheid. 'In vrijheid herboren' en 'Tot vrijheid geroepen' zijn als typeringen niet voor niets gebruikt om ontwikkelingen binnen het katholieke volksdeel in ons land aan te duiden. Ook Augustinus had het al over de vrijheid. Waar ik mij tegen keer is het individualisme als ideologie dat verklaart dat individuen aan zichzelf genoeg hebben. Dat is ook meer een economisch liberaal denken dan een politiek liberaal denken. Het beeld van het individu dat het met zichzelf alleen wel af kan, is geen adequate antropologie. Dat heeft met onze katholieke geloofsovertuiging te maken, maar ook met verstandig wetenschappelijk onderzoek. De mens is een gemeenschapswezen. Als zelfstandig kiezend individu zal hij altijd op een of andere manier rekening houden met de gemeenschap als context. De vraag is of hij zich in relatie tot die context ook geroepen voelt tot verantwoordelijkheid. Misschien is dat besef door toedoen van een doorgesloten individualisering onder druk komen te staan. Daarom mislukken ook zoveel beleidsexperimenten die erop gericht zijn de marktwerking in non-profitorganisaties te vergroten. Dat zie ik met name in de gezondheidszorg. Het is soms schrijnend om te zien hoe daar door toedoen van de taal en het ideaal van de marktwerking de verhoudingen soms letterlijk verzieken. Mensen zijn gemeenschapswezens, hebben een individuele en een sociale component. Bisschop Bekkers heeft in de eerste helft van de jaren zestig voortdurend opgeroepen tot eigen verantwoordelijkheid, maar altijd met dat andere verhaal erbij: individuele verantwoordelijkheid moet altijd verbonden worden met een gezamenlijke, gemeenschappelijke verantwoordelijkheid. Mensen functioneren nooit alleen, maar altijd ook in een gemeenschap.

JJ: En nu dat perspectief op de toekomst. In 1958 hield Rogier een toespraak over de culturele inertie bij de Nederlandse katholieken. Nu, in 2005 houdt Van de Donk een toespraak over de maatschappelijke inertie van diezelfde Nederlandse katholieken. Ik weet niet of de Adelbert-Vereniging in 2020 nog bestaat. Voor het gemak ga ik

er maar even vanuit, mede gezien het appellerende karakter van Uw betoog. Wat zou een gastspreker tijdens het lustrumcongres in 2020 aan de orde moeten stellen?

WvdD: Ik ben er niet van overtuigd dat de katholieke beweging anno 2005 helemaal geërodeerd is. Wanneer we dat menen, zegt dat vooral iets over onze manier van kijken. Ik maak mij wel zorgen. Onder meer over de kwaliteit van het leiderschap binnen onze Nederlandse katholieke kerk. Ik heb in mijn betoog bisschop Van Luyn een compliment gegeven. Ik vraag mij echter af of de Nederlandse bisschoppen als college niet meer strategisch leiderschap aan de dag moeten leggen juist met het oog op een adequate verbinding van de katholieke geloofsgemeenschap met de samenleving van vandaag. Er liggen veel kansen. Tegelijkertijd moeten we wijzen op onze eigen rol als leken, de bisschoppen kunnen het natuurlijk nooit alleen. De kerk moet weer meer een beweging worden dan een instituut: een bewogen beweging waarin de katholieke maatschappelijke organisaties een vanzelfsprekende plaats hebben. De EO is bijvoorbeeld al jaren geleden met dit proces begonnen, de KRO volgt sinds enige tijd goed, maar er is nog vreselijk veel te doen. Het is hoog tijd om die oproep tot verantwoordelijkheid die ik in mijn betoog misschien wat scherp heb aangezet, serieus te gaan nemen.

JJ: Het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) bracht in februari 2005 een rapport uit dat getiteld was *Landelijk Verenigd*. Hierin werd geconstateerd dat kerken, politieke partijen, vakbonden en andere traditionele organisaties moeite hebben om jonge mensen aan zich te binden. Jongeren kiezen alleen voor meer tijdelijke en afstandelijkere verbanden met organisaties die zij zien als 'participatieuitzendbureaus'. Is het tegen die achtergrond wel wijs veel energie te steken in de versterking van de 'ziel' van verenigingen en andere organisaties die veelal nog stammen uit de tijd van de verzuiling? Wat is precies de verantwoordelijkheid van de katholieke maatschappelijke organisaties? Hoe kan hun dienstbaarheid vergroot worden? Moeten zij 'omgebouwd' worden om een jongere generatie aan te spreken?

WvdD: Bij een bestudering van twintig eeuwen kerkgeschiedenis valt op dat er wel eens wat verdwijnt. Dat is niet erg. Een aantal religieuze orden en congregaties is ontstaan omdat er op dat moment

een heel concrete nood was. Het is geen vanzelfsprekendheid om die orden en congregaties te laten voortbestaan als die nood weggenomen is. Organisaties die inspelen op behoeften van mensen, zullen blijven bestaan, althans zolang zij inspelen op die behoeften. Maar in onze pluriforme samenleving zullen die organisaties niet altijd meer vanzelfsprekend katholiek zijn. In een aantal gevallen zullen 'kinderen van Abraham' elkaar gaan opzoeken, zoals we kort geleden in Amsterdam hebben gezien. Daar ging het om joden, christenen en moslims. Hieruit valt af te leiden dat de verbinding met de Islam heel cruciaal is. Een beweging in die richting is van levensbelang. Dat nu in Nederland een cultuur van de angst gecreëerd wordt, is werkelijk heel dom en kortzichtig. Dat brengt de samenleving in gevaar. Het zou daarom voor de Adelbert-Vereniging niet eens zo gek zijn een poging te wagen om samen met intellectuelen uit moslimkringen een verbinding aan te gaan. Ik ben niet zonder meer voor fusies. Daardoor wordt de indruk gewekt dat hoe groter hoe beter, terwijl dat heel vaak niet het geval is. Maar het aangaan van verbindingen is iets wat we niet moeten nalaten. Het gaat overigens nooit om verenigingen op zich, maar altijd om de verantwoordelijkheid die in die verenigingen opgesloten ligt. Daarvoor moeten we eventueel nieuwe vormen vinden. Ik had het zojuist over een ontmoeting van 'kinderen van Abraham' kort geleden in Amsterdam. Daar zei een imam tegen een vertegenwoordiger van de Protestantse Kerk in Nederland (PKN): "Hoe lang zijn jullie nu samen op weg? Jullie hebben uiteindelijk meer dan driehonderd jaar nodig gehad om met jullie grote christelijke verscheidenheid samen iets te representeren in de Nederlandse samenleving. Wij zijn nu dertig jaar bezig. Geef ons even de tijd." Dat je hierover niets in de media hoort, vind ik toch wel zorgelijk.

Nu we het toch over de media hebben. Via internet, het nieuwste medium, zijn prachtige dingen mogelijk. De website *Katholieknederland.nl* is een van de meest interessante websites die ik ken. De katholieke kerk is een wereldkerk. Die mondialiteit was nooit zo effectief aanwezig als op dit moment. Johannes Paulus II heeft daarvan optimaal gebruik gemaakt. Het bedrijfsleven heeft die mondiale mogelijkheden al eerder onderkend. 'Tot verantwoordelijkheid geroepen' houdt niet op bij onze nationale grenzen. Overigens hebben de missiecongregaties dat in de negentiende eeuw al beseft.

JJ: Dienstbaarheid van organisaties in en aan de samenleving. Een

voorbeeld uit de praktijk waarvoor ik graag het woord geef aan de heer J. Festen uit Nijmegen.

JF: Vanuit de Stichting Welzijnszorg in Nijmegen is er samen met de Stichting Ouderen, de Seniorenraad en de diverse Ouderenbonden, maar ook met vertegenwoordigers van de verschillende kerken en andere levensbeschouwelijk genootschappen een soort centrum gevormd: een centrum voor ouderen en levensvragen. Vrijwilligers die aan dit centrum verbonden zijn, zoeken contact met ouderen die nog zelfstandig wonen om met hen van gedachten te wisselen over vragen die vroeger tijdens een huisbezoek van een priester of dominee aan de orde kwamen. Omdat die huisbezoeken tegenwoordig niet meer plaatsvinden, maar ook omdat veel bejaarden nauwelijks nog banden hebben met een kerk, komen veel ouderen in een isolement terecht juist als het gaat om hun eigen levensvragen, maar ook om vragen rond de toekomst van hun kinderen en kleinkinderen. Ouderen hebben misschien niet zozeer behoefte aan een antwoord op die vragen als wel aan een gesprekspartner met wie zij die vragen kunnen delen. De mens is weliswaar een autonoom wezen, maar ook een sociaal wezen. En dat blijkt vooral als het om levensvragen handelt. In Verzorgingstehuizen wordt voorzien in geestelijke verzorging krachtens de ABWZ. Maar voor mensen die zelfstandig thuis wonen is er niet zo'n voorziening. In Nijmegen werken wij met vrijwilligers, die indien daartoe aanleiding bestaat, ook kunnen bemiddelen bij het leggen van een contact met een priester, dominee of raadvrouw of raadsman. Voor de aansturing van die vrijwilligers zijn wij nog op zoek naar enkele professionele werkers.

JJ: Tot slot vat ik nog enkele vragen uit de zaal samen, waarop de heer Van de Donk nog kort zal ingaan.

Die vragen luiden:

- Als het waar is dat het christendom een van de dragende peilers vormt van de westerse en dus ook de Nederlandse samenleving, hoe kan het dan dat het Verlichtingsfundamentalisme daarvoor zo weinig oog heeft?

WvdD: Dat is eigenlijk heel tragisch. Misschien beseft Philipse dat ook wel en roept hij daarom zo hard. Overigens speelt dat niet alleen in Nederland. Illustratief is bijvoorbeeld de discussie rond de naam

van God in de nieuwe Europese Grondwet. Met het schrappen van de naam van God verloochen je eigenlijk een deel van de Europese traditie. Er is gelukkig een debat geweest en dat is niet zomaar gebeurd. De Fransen hebben in dat debat een grote rol gespeeld. Na de Franse Revolutie hebben zij - zij het niet in één continue lijn - gewerkt aan een staatsontwikkeling die was gebaseerd op neutraliteit of laïcité. Desondanks kunnen ook zij niet ontkennen dat de religie altijd een rol is blijven spelen in de samenleving. In mijn betoog verwees ik naar een rapport van de commissie-Stasi waaruit dat ook blijkt. Als je het niet God wilt noemen, betekent dat nog niet dat hij er ook niet is. Het blijkt echter moeilijk dat te erkennen.

- In het betoog van Van de Donk werden vier elementen genoemd: de markt(en), de families, de overheden en het middenveld. Een van die elementen bleef wat onderbelicht: de families, de betekenis van het gezinsverband. Wat is nu precies de positie van het gezinsverband in de spanningsverhouding zoals geschetst?

WvdD: Hans van Mierlo heeft ooit eens gezegd: "Het gezin kan nooit de hoeksteen zijn van de samenleving, want de samenleving is rond." Dat was wel geestig, maar niet waar. Het gezin, de familie belichaamt een netwerk dat altijd heel belangrijk is geweest en dat nog steeds is. Tegelijkertijd zie ik ook dat het proces van economisering dat steeds sterker de gehele samenleving doordringt, niet halt houdt voor het gezin. Er ligt ook op het gezin een enorme druk om aan de economie te participeren al was het alleen maar om de toekomst van de verzorgingssamenleving veilig te stellen. Anderzijds behoeft dat proces van economisering ook correctie, nuancering, aanvulling. In de Regel van Benedictus die ik deze week aangehaald heb tijdens een cursus op de Business-school is sprake van een 'Ora et labora'. Aandacht voor dat 'ora' is een vorm van correctie. Wil Derkse van wie ik veel geleerd heb, schrijft in zijn boekje *Een levensregel voor beginners* over de benedictijnse spiritualiteit: "De Regel van Benedictus is gebundelde levenswijsheid. Regels en normen los van waarden zijn leeg en worden ook niet gerespecteerd." Bij die waarden gaat het onder meer om het zorgvuldig omgaan met je taak en met de schepping die ons werd toevertrouwd. Zo'n houding van zorgvuldigheid of zorgzaamheid kan en moet in het gezin inge oefend worden.

- En wat is dan de plaats van het katholieke onderwijs in de processen waarmee we op dit moment geconfronteerd worden? En wat is de taak van dat onderwijs in het pleidooi dat de inleider heeft gehouden onder het motto 'Tot verantwoordelijkheid geroepen'? Doet het onderwijs het wel goed?

WvdD: Er kunnen kritische kanttekeningen bij het onderwijs gemaakt worden. En die kanttekeningen gelden ook het katholiek onderwijs. De bezieling in dat onderwijs staat onder druk, mede vanwege de door de overheid opgelegde kwaliteitssystemen. Anderzijds gebeuren er ook veel goede dingen. Zo zijn besturen en leerkrachten zich er opnieuw van bewust geworden dat het in het onderwijs niet enkel gaat om de technische organisatie van de kennisoverdracht. We moeten onze leerlingen en studenten prikkelen en uitdagen. Onderwijs en vorming moeten hand in hand gaan. Het behoort tot die vorming kritisch te zijn over een verschijnsel dat in onze samenleving steeds sterker zichtbaar wordt, namelijk de groeiende private rijkdom enerzijds en de toenemende publieke armoede anderzijds. Het behoort tot onze taak als docenten de sociale verantwoordelijkheid in het economisch domein te problematiseren. Op dit punt wordt overigens goed werk gedaan door de Nederlandse Katholieke Schoolraad (NKSR). Die bracht onlangs een beleidsplan uit, getiteld *Inspiratie maakt verschil* waarin aandacht wordt gevraagd voor bezieling als motor om bepaalde idealen te verwezenlijken. Zo'n ideaal is bijvoorbeeld een participatiegerichte identiteit.

Een vertegenwoordiger van de NKSR, de heer Jansen voegt daar vanuit de zaal nog het volgende aan toe. De essentie van het katholieke onderwijs draait om drie elementen: Leren, vieren, dienen. Het leren staat buiten kijf, zij het dat dit in de toekomst misschien minder met een schrift- dan met een beeldcultuur verbonden moet worden. De beeldcultuur heeft een eigen rationaliteit, esthetiek en creativiteit. Voor het vieren kan geput worden uit de rijke christelijke traditie, maar moet steeds weer opnieuw gezocht worden naar moderne, eigentijdse vormen. Het dienen tenslotte krijgt onder meer gestalte in het fenomeen van de sociale stage en wel als onderdeel van wat men op school leert. Die eenheid van leren, vieren en dienen proberen we in het katholieke onderwijs steeds weer opnieuw waar te maken.